

INSTITUCIJSKA POTPORA RAZVITKU PODUZETNIŠTVA NA OBITELJSKIM POLJOPRIVREDNIM GOSPODARSTVIMA

INSTITUTIONAL SUPPORT OF THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP ON FAMILY FARMS

S. Tanić

SAŽETAK

Uklanjanjem zakonskih ograničenja razvitku obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava stvorene su temeljne pretpostavke pokretanja poduzetničkih inicijativa u našoj poljoprivredi. Izgradnjom nove zakonske regulative i definiranjem strategije razvitka hrvatske poljoprivrede otvoren je prostor za donošenje i primjenu sustava mjera agrarne politike koje će poticati razvitak ruralnih područja i poduzetnika kao nositelja tog razvitka.

Za što brže pokretanje prirodnih i gospodarskih potencijala sela putem poduzetništva, pored državnih institucija sustava obrazovanja ključnog za učinkovito i održivo korištenje resursa, bitan čimbenik razvitka poduzetništva je poslovna infrastruktura.

Da bi institucijska potpora ruralnom poduzetništvu bila cjelovita, a imajući u vidu agrarnu strukturu, povijesno, gospodarsko i kulturno naslijeđe našeg sela, interesne organizacije seljaka-poduzetnika nezaobilazne su za ostvarenje njihovih poduzetničkih ambicija.

ABSTRACT

By removing legal limitations for the development of family farms the basic preconditions for the rise of entrepreneurship in agriculture have been created. By new legal regulations and by defining the developmental strategy of the Croatian agriculture, conditions are set that enable the acceptance and application of agrarian policies which will support the development of rural areas and entrepreneurs as the driving force of this development.

In order to utilise the natural and economic potential of rural areas through entrepreneurship besides state educational institutions which are important and

scientific factors for effective and sustainable utilization of natural resources, business infra structure is also important for the development of entrepreneurship.

In order to achieve full degree of institutional support for rural entrepreneurship, and having in mind the agrarian structure, historical and cultural heritage, as well as the management systems of our rural community, interest group associations of farmers-entrepreneurs are an indispensable factor for the achievement of their goals.

UVOD

Proces prelaska iz socijalističkog u tržišno gospodarstvo pokazao se teškim. Iako kod nas, za razliku od drugih srednjoeuropskih zemalja koje se nalaze u istom procesu, postoji jaka i neprekinuta tradicija privatnog vlasništva, u prijašnjem je sustavu ona neprestano potiskivana. Ti privatni posjedi i poduzeća danas predstavljaju izuzetno vrijednu jezgru poduzetništva u novoj gospodarskoj strukturi Hrvatske.

Jedan od glavnih ciljeva strategije razvoja hrvatske poljoprivrede je promjena agrarne strukture putem okrupnjavanja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava. Uslijed nedostataka kreditnih sredstava i nerazvijenosti zemljišnog tržišta, ovi se procesi odvijaju usporeno. Pored izmjene agrarne strukture, trgovinske i cjenovne politike, kao ključni prioriteti razvitka hrvatske poljoprivrede, definirani su financiranje sela i razvitak službi, tj. sustava institucija podrške poljoprivredi.

Institucija i servisa koji podržavaju poljoprivredu ima u Hrvatskoj mnogo. Neke od njih, kao obrazovne, istraživačke i zadružne, imaju veoma dugu tradiciju. Cjelovita promjena prirode društveno-ekonomskog sustava zahtijeva da se utvrdi proces funkcionalnog i organizacijskog restrukturiranja institucija za podršku poljoprivredi. U dosadašnjem razvoju sela i poljoprivrede sudjelovao je značajan broj vladinih i nevladinih institucija i brojnih strukovnih organizacija, od kojih neke imaju dugu tradiciju, a neke su osnovane u novije vrijeme.

Kako se nalazimo u procesu izgradnje novog gospodarskog sustava, također je potrebno preobraziti postojeće i izgraditi nove institucije koje omogućuju harmonično funkcioniranje poljoprivrednog sustava u cjelini. Potrebne promjene neće utjecati samo na navedene institucije nego i na državna tijela, budući da su vladina administracija i agencije za podršku poljoprivredi dio cjelovitog sustava institucija te podrške (SIPP).

SUSTAV POLJOPRIVREDNOG OBRAZOVANJA

Sustav poljoprivrednog obrazovanja (SPZ) sastoji se od tri temeljne komponente: poljoprivrednog obrazovanja, poljoprivrednog istraživanja i poljoprivrednog savjetodavnog rada. Iako je broj institucija SPZ važan i razmješten po cijeloj Zemlji razina sinergije je niska. Pojedine bi komponente trebalo funkcionalno i organizacijski tijesno ispreplesti s poljoprivrednim stručnjacima kao temeljnim kreatorima i mediju poljoprivrednog obrazovanja.

Poljoprivredno obrazovanje

Srednjoškolsko obrazovanje, s jedne strane, karakterizira homogenost uslijed nametnute programske strukture, a s druge strane heterogenost izbora zanimanja. To je i jedan od razloga da je stečeno znanje površno i neadekvatno za izravno obavljanje poslova i nastavak akademskog obrazovanja.

U razdoblju socijalizma težište obrazovnih programa bilo je na disciplinama prilagođenim potrebama kombinata i društvenog sektora. Budući da je jedna od zadaća tog sektora bila da gradsku populaciju snabdijeva poljoprivrednim proizvodima programi su bili orijentirani na povećanje proizvodnje i prinosa. Tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina sustav financiranja visokog obrazovanja doveo je do toga da se ionako skromna sredstva rasprše, što je dovelo do pada standarda znanja i broja diplomiranja u odnosu na upisani broj studenata.

Dugo razdoblje socijalističke vladavine ostavilo je svoj pečat i na obrazovne programe koji su bili sastavljeni tako da odgovaraju potrebama bivših društvenih poljoprivrednih dobara. Ti su nastavni planovi i programi uglavnom bili usmjereni prema proizvodnim, a ne prema tržišnim i gospodarskim pitanjima. Zbog toga je važno primijeniti multidisciplinarni pristup pri izradi i provođenju nastavnih programa, radi podizanja razine znanja na području upravljanja poljoprivrednim gospodarstvima, metoda uzgoja, računovodstva, optimalne uporabe inputa, marketinga, agrarne politike itd.

Novi obrazovni programi morali bi osposobiti stručnjake da mogu unaprijediti ne samo tehnologiju već i ekologiju i ekonomiku na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima te poboljšati cjelokupnu kvalitetu ruralnog života. Da bi se razina poljoprivrednog znanja mogla održavati i unapređivati bit će potrebno uspostaviti usku suradnju između poljoprivrednog obrazovanja i savjetodavnog rada. U tu svrhu potrebno je utvrditi programe permanentnog obrazovanja koje će sukladno povratnim informacijama od savjetodavne službe morati redovito obnavljati. Provedba takvih programa mogla bi se odvijati u suradnji s poljoprivrednom savjetodavnom službom.

Poljoprivredni istraživački rad

Znanstvena istraživanja u poljoprivredi provode se na sveučilištima i institutima koji obavljaju primarna i primijenjena istraživanja, što ih, prema ugovoru, financiraju Ministarstvo znanosti i tehnologije, poljoprivredna poduzeća i lokalne vlasti. Pregled programa istraživanja koja se provode pokazuje nedovoljnu povezanost s ključnim pitanjima s kojima se suočava poljoprivredna politika u Hrvatskoj. Zapravo, znanstvenici koji se bave istraživanjem smatraju da je glavni nedostatak istraživačkog rada nedovoljno definirana dugoročna politika istraživanja, s ciljevima i prioritetima.

Financiranje istraživačkog rada je apsolutno i relativno nisko. Uslijed inflacije i proračunskih ograničenja istraživačke institucije primaju sve manje i manje sredstava u odnosu na iznose planirane u razdoblju prihvaćanja istraživačkih projekata. Stanje je otežano i time što su ionako mala sredstva raspršena na veliki broj malih pojedinačnih projekata. Iako su namjere bile da se financiraju istraživački programi a ne osoblje, uslijed financijskih ograničenja situacija je u praksi obrnuta. Posljedica je toga zastarjela istraživačka infrastruktura i slaba interdisciplinarna suradnja. Isto tako ne postoji sistematska suradnja s resornim vladinim institucijama kao ključnim čimbenikom podrške i usmjeravanja istraživačkog rada. Zbirni rezultat svega je neodgovarajuće iskorištenje postojećih ljudskih potencijala i sve veće zaostajanje istraživačkog rada za razvijenim zemljama.

Da bi se počele otklanjati negativne posljedice ovakvog stanja Ministarstvo znanosti i tehnologije priprema novi sustav financiranja istraživačkog rada za naredno razdoblje. Pored toga, a na temelju smjernica usvojenih u Strategiji razvitka hrvatske poljoprivrede Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva (MPŠ) i Ministarstvo znanosti i tehnologije potpisali su "Sporazum o suradnji na provođenju primijenjenih i razvojnih istraživanja u poljoprivredi" kojim se predviđa formiranje Vijeća za istraživanja u poljoprivredi. Zadaća tog Vijeća, bit će da u skladu s politikom razvitka hrvatske poljoprivrede vodi politiku primijenjenih istraživanja i da upravlja fondom za primijenjena istraživanja u poljoprivredi. Početna sredstva za formiranje tog fonda predviđena su "Projektom podrške obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima" koji je razvijen u suradnji s FAO i Svjetskom bankom. Temeljna zamisao tog projekta glede načina financiranja primijenjenog istraživačkog rada jest da uvede sustav koji bi omogućio konkurenciju istraživača na istraživačkim projektima čije bi teme bile definirane potražnjom ruralne zajednice.

Poljoprivredni savjetodavni rad

Iako korijeni savjetodavnog rada u poljoprivredi sežu u prvu polovinu devetnaestog stoljeća, zbog odnosa prema privatnom sektoru u razdoblju socijalizma ova ključna podržavajuća funkcija obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima slabo je razvijena. Umjesto održavanja sustava savjetodavne službe, kakav je bio u ostalom dijelu Europe, savjetodavne usluge davale su se poljoprivrednicima putem stručnih službi u agrokombinatima, putem dobavljača i putem prerađivačke industrije. Osamdesetih godina spoznalo se da takav pristup djeluje ograničavajuće, te je 1991. donesena odluka da se osnuje javna savjetodavna poljoprivredna služba. Savjetodavna služba nije imala dovoljno sredstava ni dovoljno opreme, te je imala poteškoća zbog dvostrukog statusa službenika. Osim toga, nije bilo formalne koordinacije s istraživačkim institutima iako su mnogi uredi Savjetodavne službe bili smješteni u tim institucijama.

Savjetodavna služba trenutno se reorganizira u okviru MPŠ-a. Sada je organizirana kao poseban sektor MPŠ-a. Zasad se predviđa da u tom sektoru bude 118 djelatnika. Organizirana je u svakoj od 20 županija gdje se nalazi područna jedinica sa 4-7 savjetnika. Glavni predviđeni zadaci jesu obrazovanje, obučavanje o novim metodama i davanje savjeta u vezi s tehničkim i gospodarstvenim problemima. Savjetodavna služba bi, osim toga, trebala djelovati kao služba za informiranje MPŠ-a i prenositi informacije o problemima s kojima se poljoprivrednici suočavaju, o potrebnim istraživačkim programima i svim ostalim potrebama.

“Projektom podrške obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima” koji je razvijen u suradnji s FAO i Svjetskom bankom predviđena su sredstva za materijalno i kadrovsko jačanje javnih i privatnih savjetodavnih usluga. Uz formalan, organizacijski i teritorijalni ustroj Službe posebnu pažnju valja posvetiti funkcionalnoj i institucionalnoj povezanosti s obrazovnim i istraživačkim sustavom. Obrazovanje savjetodavnog osoblja ključno je za uspješno funkcioniranje savjetodavne službe. Stoga obrazovni programi moraju uključiti sadržaje potrebne za savjetodavni rad s obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima. Osim toga, potrebno je i stalno dopunsko obrazovanje savjetodavnog osoblja u skladu sa specifičnim ekološkim i proizvodnim osobitostima pojedinih regija.

Primijenjen istraživački i eksperimentalni rad u okviru savjetodavne službe i u suradnji s istraživačkim institucijama jedan je od uvjeta uspješnog savjetodavnog rada. Takav pristup omogućuje predviđanje problema i stvara povratne informacije o predloženim znanstvenim rješenjima što omogućuje da se istraživački rad stalno prilagođava i programira u skladu s potrebama poljoprivrede i ruralnih područja.

Komercijalni savjetodavni rad i usluge

Osim državne poljoprivredne savjetodavne službe koja svoje usluge daje besplatno postoji određen broj institucija koje pružaju usluge uz naknadu, i to prvenstveno u stočarstvu. Te su institucije u nešto boljem stanju. Osnovni razlog za to je sistematsko financiranje njihove djelatnosti i riješena zakonska regulativa. To se može objasniti činjenicom da nedostatak podrške u stočarskom sektoru može imati daleko teže posljedice u usporedbi s drugim sektorima i značenjem stočarske industrije u poljoprivrednom izvozu Republike. Budući da obiteljska poljoprivredna gospodarstva posjeduju preko 90% osnovnog stada i prevladavaju u stočarskoj proizvodnji prirodno je da su imala koristi od ovakvog stanja.

Nova gospodarska klima stvara uvjete za pojavu specijaliziranih komercijalnih privatnih institucija. Osim široko rasprostranjenih veterinarskih stanica, koje su privatizirane, pojavio se i manji broj privatnih savjetodavnih i konzultantskih institucija. Uz to, komercijalne savjetodavne aktivnosti odvijaju se i u okviru djelovanja poslovnih udruženja, zadružnog sustava i istraživačkih institucija. S napretkom procesa privatizacije može se očekivati da će se neke od tih institucija, zajedno s novim, specijalizirati za komercijalan savjetodavni rad i ostalu podršku poljoprivrednim poduzećima i komercijalnim gospodarstvima. Takvi proizvođači trebat će integriranu i vrhunsku "on line" podršku koja neće biti dostupna putem javnog savjetodavnog sustava.

INSTITUCIJE POSLOVNE PODRŠKE POLJOPRIVREDI

Razvitak poljoprivredne proizvodnje i poduzetništva na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima povećat će broj komercijalnih gospodarstava za koja poljoprivreda neće biti način života nego posao. Da bi se takva gospodarstva mogla razvijati, trebat će specifične tržišne i financijske usluge prilagođene karakteristikama poljoprivredne proizvodnje.

Poljoprivredno bankarstvo i kreditiranje

Teška financijska situacija u bivšem društvenom sektoru još više je otežana nedostatkom kapitala na financijskom tržištu, visokim kamatnim stopama i vladinom odlukom da napusti politiku emisije novca kao primarni financijski instrument, dok još nisu uspostavljeni novi. Iako ne postoje formalne prepreke za korištenje kredita od strane obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, mala imovina uvjetovana malom veličinom gospodarstva u praksi ograničava njihov

posuđivački kapacitet. Dalje ograničenje su visoke komercijalne kamatne stope i visoki gotovinski depozit koji traže banke zbog nemogućnosti da promptno stupe u posjed založene imovine u slučaju neizmirenja kreditnih obveza.

Za uspješno rješenje financiranja poljoprivrede prije svega potrebno je uspostaviti financijsko tržište na kojem će poljoprivreda imati položaj što odgovara njenom značenju u gospodarskom sustavu. Da bi se uspostavilo stabilno financijsko tržište prije svega potrebno je riješiti pitanje početnog kapitala. Nadalje, spori obrt sredstava i visoki rizik, koji je karakterističan za poljoprivredu, u kombinaciji s nepovoljnom agrarnom strukturom onemogućuju poljoprivredi konkurentnost na financijskom tržištu. Stoga je nužno, u skladu s ciljevima i strategijom agrarne politike, smanjiti cijenu kapitala za potrebe poljoprivrede.

Ključna uloga na financijskom tržištu pripada financijskim posrednicima. I uz pretpostavku rješenja općih pitanja funkcioniranja financijskog tržišta postojeći financijski posrednici nisu u stanju odgovoriti potrebama poljoprivrede. Jedan od osnovnih problema je nepostojanje odgovarajućeg osoblja specijaliziranog za kreditiranje u ruralnim područjima. Osim bankarskog i financijskog znanja osoblje uključeno u poljoprivredno kreditiranje valja poznavati tehnološke i ekonomske karakteristike poljoprivredne proizvodnje, te je stoga njihovo obrazovanje prvenstvena potreba.

Uz postojeće financijske posrednike na lokalnoj i državnoj razini potrebno je uvesti usko specijalizirane posrednike. Iako postoji nekoliko privatnih banaka, koje se se deklarirale kao poljoprivredne, njihov je utjecaj zanemariv, prvenstveno uslijed nedostatka kapitala i činjenice da su to ipak samo sekundarni financijski posrednici. Stoga je potrebno zajedno s uvođenjem novih primarnih financijskih instrumenata omogućiti poljoprivredi pristup na primarno financijsko tržište.

Da bi se počele otklanjati poteškoće uslijed nedostatka kapitala i kreditnih mehanizama, MPŠ je sukladno odrednicama Strategije razvitka hrvatske poljoprivrede, poduzelo korake u cilju formiranja Fonda za razvoj poljoprivrede. Sličnim financijskim instrumentima i institucijama služe se i druge zemlje u tranziciji, budući da postojeći bankarski sustavi nisu u stanju, ili još nisu prepoznali poljoprivredne poduzetnike kao značajno financijsko tržište.

Ulazno/izlazne veze u poljoprivredi

Poljoprivredni ulazno / izlazni tokovi su u prošlosti gotovo u cijelosti bili pod kontrolom društvenog sektora. Snabdijevanje društvenog sektora i zadruga

proizvodima bilo je uspostavljeno preko veleprodajnih kanala na kraju kojih je bila maloprodajna mreža koja je repromaterijale prodavala "individualnim poljoprivrednicima". Drugi način snabdijevanja bili su ugovorni kooperativni odnosi. Kao rezultat takvog pristupa cijene repromaterijala su za obiteljska poljoprivredna gospodarstva bile više zbog relativno visokih prometnih troškova i poreza na promet.

Formiranje i razvitak institucija za opskrbu repromaterijalima i promet poljoprivrednim proizvodima prepušteno je poduzetničkoj inicijativi. U uvjetima deficitarne ponude poljoprivrednih repromaterijala i proizvoda takva situacija dovodi do nestašica i viših cijena. Za dugoročnu stabilizaciju tržišta je osim mjera agrarne politike potrebno osnivati institucije koje će moći obavljati auto-regulaciju tržišta na razini cijele države. U zemljama s tržišnim gospodarskim sustavom ta se funkcija postiže poljoprivrednim aukcijama i poljoprivrednim burzama. Takve infrastrukturne institucije bi se teško mogle razviti isključivo poduzetničkom inicijativom, a i sam bi proces predugo trajao.

Kao dio operacionalizacije mjera zacrtanih Strategijom razvitka hrvatske poljoprivrede u fazi idejne razrade i identifikacije je projekt izgradnje sustava veletržnica. Ciljevi tog projekta su da se:

1. pruži potpora tržišno vođenom distributivnom sustavu svježih poljoprivrednih proizvoda
2. pruži potpora razvitku sitne trgovine hranom
3. promoviraju svjetski standardi pakovanja, klasiranja i trgovine
4. omogućiti supstitucija uvoza i podigne razina kvalitete domaćih proizvoda.

Poljoprivredni zadružni sustav

Osim općih poteškoća u funkcioniranju zadružnog sustava javljaju se i psihološke prepreke uvjetovane nepovjerenjem zbog izrazito nepovoljnih iskustava sa zadrugama tijekom pedesetih godina i nezadovoljstvom zadruga prema obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima.

Nasuprot SPZ koji se razvija i djeluje prvenstveno zahvaljujući državnoj inicijativi i kontroli te sustavu poslovne podrške poljoprivredi što bi prvenstveno morao biti rezultat poduzetničke inicijative, poljoprivredni zadružni sustav djeluje u okviru i u korist poljoprivrede. Stoga se postojeće zadruge i zadružne institucije moraju prilagoditi novim uvjetima u kojima bi na temelju zadružnih načela privukle poljoprivrednike sukladno njihovim interesima i očekivanoj koristi. Da bi ispunile očekivanja zadružne institucije bi, osim orijentacije na unapređenje proizvodnje svojih članova, pažnju morale posvetiti unapređenju marketinga, sigurnosti i profitabilnosti poslovanja zadruga i zadrugara.

Interesne grupe i organizacije

Uspješnost funkcioniranja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava ne ovisi samo o korištenju postojećih fizičkih resursa i parametrima gospodarskog i institucionalnog okruženja, već i o mogućnosti da aktivno djeluju na određivanju samih parametara i mjera agrarne politike. Zbog karaktera socijalističkog gospodarskog sustava te političkog i gospodarskog odnosa prema selu i poljoprivredi, privatna poljoprivredna gospodarstva potpuno su bila isključena iz procesa političkog odlučivanja, pa tako i utjecaja na ustrojstvo i funkcioniranje sustava institucija podrške poljoprivredi.

U uvjetima ostvarivanja agrarne politike na selu bitno je utjecati na organiziranost poljoprivrednih gospodarstava kao osnova njihovog bržeg i modernijeg razvoja. Radi toga se, u našim današnjim okolnostima, udruga smatra najprirodnijim načinom organiziranja obiteljskih gospodarstava, koja će kroz promicanje svojih interesa utjecati na širenje kruga vitalnih gospodarstava i na njihovu bolju organiziranost.

Cilj udruge je promicanje svekolikih gospodarskih interesa privatnih obiteljskih i poduzetničkih gospodarstava u poljoprivredi a naročito onih usmjerenih razvoju tržišne i suvremene poljoprivredne proizvodnje, prerade i plasmana poljoprivrednih proizvoda. Stalna zadaća Udruge je informiranje i obrazovanje svojih članova te stručna i poslovna suradnja i pomoć kao i međusobna povezanost obiteljskih gospodarstava u udruge. Zatim stalna suradnja sa svim bitnim organizacijama i institucijama što može pozitivno utjecati na uspješnost udruge.

Udruga temelji svoju djelatnost prvenstveno na ostvarivanju interesa svojih članova koji su se dobrovoljno udružili stvarajući čvrstu organizaciju krupnih gospodarstava, poduzetničke sposobnosti i razvojno orijentiranje, a davat će pečat bržem razvoju poljoprivrede i ukupnog nacionalnog gospodarstva.

Udruženje će na svim razinama i u svim djelatnostima poljodjelstva kao i promicanjem svojih interesa, utjecati na širenje kruga vitalnih gospodarstava koja će imati stvaralačku ulogu u strategiji razvoja poljoprivrede Republike Hrvatske. Na taj način udruga će omogućiti kvalitetnije usluge poljoprivredne savjetodavne službe, struke općenito te primjenu znanosti i time utjecati na kvalitetu tržišta poljoprivrednih proizvoda. Radi toga poljoprivredna savjetodavna služba podržava osnivanje i rad udruge jer u njima vidi prednosti obiteljskih i poduzetničkih gospodarstava, te različite mogućnosti adekvatnijeg djelovanja poljoprivredne savjetodavne službe.

ZAKLJUČAK

Iako su institucije sustava podrške poljoprivredi brojne njihov utjecaj na funkcioniranje poljoprivrednog sustava nije primjeren potrebama poduzetništva na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima. Postojeća struktura i razina funkcionalnosti SIPP određena je između ostalog:

- naslijeđenim stanjem, odnosima i strukturom koja je u procesu vlasničke i funkcionalne transformacije;
- općom gospodarskom situacijom koja se očituje u niskoj razini opremljenosti i financiranja, posebice javnih institucija;
- zbog navedenih karakteristika kadrovski potencijali su nedovoljno iskorišteni;

Da bi se poboljšala efikasnost djelovanja SIPP-a nužno je, uz otklanjanje navedenih problema u postojećim institucijama, osnovati i nove, prvenstveno u području poslovne podrške poduzetništvu. Na toj crti je i jedan od ciljeva strategije razvitka hrvatske poljoprivrede koji se odnosi na službe za pružanje usluga, a koji glasi "Stvoriti sustav podrške poljoprivrednicima koji će biti orijentiran na povećanje razine i učinkovitosti proizvodnje i marketinga obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava. Službe za podršku poljoprivrednicima moraju uključivati poljoprivrednu savjetodavnu službu, istraživanje, tržišne informacije i tržišnu infrastrukturu".

LITERATURA

- Eddleman B. R. (1984): *Research and Development for the Future of the Farm and Food System*, Cooperative Extension Service, Michigan State University, East Lansing, Michigan
- Estelson N. K. (1989): *Cooperatives Adjust their Sales to the Winds of Change, American Cooperation in 1989*, American Institute for Cooperation
- Leidekker J. L. (1992): *Extension of Knowledge From Research to Farmer - The Dutch Agricultural Knowledge and Information System, 27th EAAE Seminar, "Eastern European Agriculture: Problems, Goals and Perspectives*, Nitra, Czechoslovakia
- Kuhnen F. (1978): *The Role of Agricultural Colleges in Modern Society*, Zeitschrift für ausländische Landwirtschaft, 17. Jahrgang, Heft
- Tanić S. (1993.): *Agricultural Institutions/Human Potentials*, Technical paper, FAO TCP/CRO/2351 "Croatia - Agricultural Sector Review"

Tanić S. (1994.): *Agricultural Support Services System in Croatia*, Poslijediplomski studij iz ekonomike poljoprivrede, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Warren F. L., Boehlje M. D., Nelson G. A. (1980): *Agricultural Finance 7th Edition*, Iowa State University Press, Ames, Iowa

*** (1988.) The Future of the Rural Society, *Commission communication to Parliament and the Council, Bulletin of the European Communities*, Supplement 4/48

*** (1995.): *Program rada Sektora poljoprivredne savjetodavne službe za 1995. godinu*, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, Zagreb

*** (1995.): *Strategija razvitka hrvatske poljoprivrede*, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, Zagreb

Adresa autora - *Author's address*:

Primljeno: 16.11.1995.

Dr. sc. Stjepan Tanić
Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva
Zagreb, Ulica grada Vukovara 78